

MISLI ZNALCA: prof. dr. sc. Anamarija Kurilić

THOUGHTS OF AN EXPERT: Anamarija Kurilić PhD, Professor

Prof. dr. sc. Anamarija Kurilić rođena je u Puli 1963. godine gdje završava osnovno i srednjoškolsko obrazovanje. Od 1982. do 1989. godine studirala je Arheologiju i Talijanski jezik s književnosti na Filozofskom fakultetu u Zadru, gdje je i diplomirala s temom "Obitelj i obiteljski odnosi na nadgrobnim spomenicima rimske provincije Dalmacije za Principata".

Stupanj magistricе znanosti stječe 1995. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani, obranivši rad pod naslovom "Družina v antični Dalmaciji" ("Obitelj u antičkoj Dalmaciji"). Godine 2000. na Filozofskom fakultetu u Zadru stječe naziv doktorice znanosti obranivši disertaciju "Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. stoljeća po Kristu: antroponimija, društveni slojevi, etničke promjene, gospodarske uloge".

Prof. Kurilić sudjelovala je i vodila znanstveno-istraživačke projekte te je autorica knjiga i mnogobrojnih znanstvenih članaka. Glavna je urednica časopisa "Miscellanea Hadriatica et Mediterranea" Odjela za povijest Sveučilišta u Zadru. Na istom Odjelu radi kao redovna profesorica od 2014. godine.

Anamarija Kurilić PhD, Professor, was born in 1963 in Pula where she completed her primary and secondary education. In period between 1982 and 1989 she was a student at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zadar from which she graduated having written the thesis entitled *Family and Family Relations on Tombstones of Roman Province Dalmatia during the Principate*. In 1995 she became Master of Science at the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Ljubljana, having defended the thesis entitled *Family in Ancient Dalmatia*. In 2000 she successfully defended her PhD dissertation entitled *Population of Liburnia from the 1st to the 3rd centuries AD: Anthroponomy, Social Structure, Ethnic Changes, Economic Role* at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zadar.

Professor Kurilić has participated in and led scientific research and projects as well as authored various books and scientific papers. She is the chief editor of *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, journal of Department of History (University of Zadar). She works as a Professor at the same Department as of 2014.

Bavite se istraživanjem starog vijeka na hrvatskom prostoru. Što Vas je privuklo ovom razdoblju?

Brojni su razlozi koji su me usmjerili prema proučavanju staroga vijeka na hrvatskom području. Jedan od njih je gotovo sudbinski; naime, rođena sam i odrasla u Puli, gradu s izuzetno bogatom i očuvanom antičkom baštinom s kojom sam svakodnevno dolazila u kontakt (makar vizualni). Već sam kao osnovnoškolka bila fascinirana amfiteatrom, Augustovim hramom i forumom, tzv. Zlatnim vratima i drugim spomenicima, jednako kao i pučkim pričama o njima. Tijekom studija “pronašla sam se” u jednoj bogatoj i izuzetno informativnoj skupini povijesnih izvora - latinskim natpisima, velikim dijelom upravo zbog toga što su oni jedina svjedočanstva o ljudima koji su ovdje živjeli prije nas. Ako ih znate pročitati i protumačiti, ti natpisi nam pričaju kompleksne priče o raznim sudbinama kako elita, tako i tzv. “malih ljudi, a to je ono što mene osobito privlači: stvarni ljudi - pomorci, trgovci, obrtnici, umjetnici, žene, djeca, starci, domaći i strani - i njihovi životi. Meni ti spomenici vrlo uvjerljivo dočaravaju živo(s)t nekoga mjesta prije kojih oko dvije tisuće godina i pokazuju da je mnogo toga ostalo isto do dana današnjega.

Još jedan važan razlog je i taj što je naš današnji život u velikoj mjeri određen ukupnošću prošlih događaja i procesa koji su se odvijali na našem prostoru, i to od najstarijih vremena. Grci i Rimljani nisu došli u zrakoprazan prostor već su tu naišli na raznorazne domorodačke narode i zajednice koji su, pak, sa svoje strane, rezultat dugoga razvoja uvjetovanoga raznim čimbenicima. Veliki je izazov, prije svega zbog nedostatka pisanih izvora, ali i zbog još uvijek manjkavih materijalnih izvora, pokušati ispričati povijest

You deal with research regarding ancient history. Can you tell us why you are attracted to this historical period?

There are many reasons due to which I started doing research on ancient history of Croatia. One of them can be considered as determining: namely, I was born and grew up in Pula which is a city with extremely rich and preserved ancient heritage. I have been in contact with this heritage on a daily basis, even only visually. Already in primary school I was fascinated with the amphitheatre, the Temple of Augustus and Forum, the so-called *Porta Aurea* (The Arch of The Sergii) and other monuments, as well as with the stories that dealt with them. During the study, I have found myself in a rich and extremely informational collection of historical sources – Latin inscriptions, mostly because they represent the only records of people who had lived here before us. If you are able to read and understand those, you will realize that the inscriptions tell us complex stories of various lives of both the elite and the common people, which is actually my field of interest: real people – seamen, merchants, craftsmen, artists, women, children, elderly, domestic and foreigners – and their lives. To me, those monuments vividly present life that had been lived in a certain place approximately 2000 years ago, and prove that many things have not changed.

Another important reason is that our everyday life has been greatly determined by historical events and processes that have been occurring in our territory from time immemorial. The Greeks and the Romans had not found a vacant territory but various indigenous people and communities who, on the other side, had been a result of a long development conditioned upon various factors. It is a great challenge to tell the story of those communities, including their relation with the Greeks and the

tih zajednica, uključujući i njihov odnos prema starim Grcima i Rimljanima. Osobito su mi zanimljivi upravo ti procesi transformacije zajednica u dodiru: kako se ponašaju starosjedilačke zajednice u takvim situacijama, a kako došljačke; kako teče proces prilagodbe na nove okolnosti; koliko dugo preživljavaju stare tradicije u novim okolnostima? Sličnih je pitanja mnoštvo, a ona nas vode i ka pitanju zbivanja na izmaku antičkog doba i dodira s raznim novim došljacima, germanskima, hunskima, avarskima, slavenskima ... Ispada kao da se jedan ciklus promjena zatvorio, a novi počeo ... ili, kako bi navodno rekao veliki grčki filozof Heraklit: *Panta rhei* ("Sve teče").

I zadnji, ali ni u kom slučaju manje važan razlog je činjenica što se stara povijest našeg područja nerijetko na neki način nalazi na marginama povijesnih izučavanja, unatoč tome što su to najstarija razdoblja naše povijesti tijekom kojih je naš prostor nerijetko bio čak i među najznačajnijima na tlu Europe (kao npr. u vrijeme Vučedolske kulture), ili je imao važno strateško značenje u globalnim geopolitičkim zbivanjima (npr. u 5. st. po Kr. kad je rimska Dalmacija bila jedina preostala funkcionalna provincija nekadašnjeg moćnog Zapadnog rimskog carstva i odakle je potekao posljednji legitimni rimski car - Julije Nepot), što su se tu rodile i djelovale neke od vrlo značajnih osoba starovjekovnog razdoblja koje su ostavile značajnog traga u globalnoj povijesti sve do dana današnjega (npr. Sv. Jeronim i Dioklecijan), i tako dalje ... mogla bih nabrajati u nedogled. Ono što je bitno je to da treba prenijeti svijest o važnosti starovjekovne povijesti na nove naraštaje povjesničara kako bi mogli sagledavati veću sliku, neovisno o povijesnom periodu koji ih osobito zanima, jer je nastanak moderne hrvatske nacije oblikovan zahvaljujući rezultanti svih prijašnjih povijesnih procesa i događaja.

Romans, mostly because we lack written sources and those that we do have at our disposal are quite incomplete. I find those transformations of communities in contact particularly interesting: how newcomers and indigenous communities had behaved in those situations, what the process of adaptation to new circumstances had been like, how long the old traditions had lived in those new circumstances. There are many similar questions, and they lead us to think what it had been like at the end of the ancient history and the contact with various newcomers: the Germanic and Slavic peoples, the Pannonian Avars, the Huns... It seems as one period of changes ended and new began... or how, allegedly, great Greek philosopher Heraclitus would say: *Panta rhei* ("Everything flows").

And the last, but in no case less important reason is the fact that our ancient history can often be found on the margins of historical research, nonetheless those being the oldest periods of our history during which our territory had been among the most significant European territories (such as during the period of the Vučedol culture), or had had an important strategic meaning in global geopolitical affairs (as in the 5th century AD when Roman Dalmatia was the only functional province left of the former Western Roman Empire. The last legitimate Roman emperor, Julius Nepos, was also a native of that Empire), or the fact that it has been the native place of some highly influential people of ancient history that had left a great mark in world history (such as Saint Jerome and Diocletian), and so on... What is essential is the importance of raising awareness of ancient history's significance among new generations of historians so that they could focus on the big picture, regardless of the historical period they are particularly interested in, since

Na koji način motivirati studente na bavljenje starim vijekom? Jesu li istraživanja koja nemaju veze s nacionalnom poviješću minorizirana?

Svatko od nas ima neke interese koji su se zarana razvili i to su u pravilu interesi koji nas najsnažnije vode. Među studentima povijesti uglavnom prevladava zanimanje za novija povijesna razdoblja, iako postoji i značajan udio onih kojima su bliži starovjekovno i srednjovjekovno razdoblje. Pojačani interes za staru povijest može se ostvariti zanimljivim predavanjima i terenskom nastavom, interakcijom sa studentima i koliko je moguće prilagođavanjem programa studentskim pitanjima, ali ponajviše - bar mi se tako čini - ukazivanjem na sličnosti s današnjim vremenom, kao i s nekim drugim povijesnim epohama (pa da povijest doista bude učiteljica života). No, to su u biti nastavne metode i pristupi koje primjenjujem kako bi studenti uspješnije ovladali gradivo te shvatili vrijeme i prostor, a ako njima uspijem nekome povećati interes za starovjekovnu povijest, to bolje! Smatram, ipak, da je daleko važnije od nekakvog planskog motiviranja studenata za to da se bave starom poviješću objasniti im koliko je ona važna za razumijevanje ukupne prošlosti i povijesne znanosti općenito.

Velikim uspjehom smatram to kad promjenimo mišljenje onih koji, kad su krenuli studirati, uopće nisu imali interesa za staru povijest jer su vjerovali u zastarjelo mišljenje o tome da povijest hrvatskoga prostora počinje tek od "stoljeća sedmog" (kako pjeva D. Žanko), a da prethodna razdoblja - valjda? - treba prepuštiti drugim znanostima. Tu se vidi očito nerazumijevanje povijesti kao znanosti koja se bavi prošlošću i koja ima svoje vlastite metode i ciljeve, pa stoga postoje istraživačke teme kojima će se istovremeno baviti stručnjaci raznih znanosti, svaki sa svojim metodama i ciljevima, pri čemu

the emergence of modern Croatian nation was shaped under the influence of all the previous historical processes and events.

In what way do you motivate your students to deal with ancient history? Is the research that is not connected to national history somehow disregarded?

We all have our own fields of interest that developed quite early and usually those inspire our activities the most. The majority of history students are interested in contemporary history, although there is a certain number of those interested in ancient history. In order to evoke interest in ancient history, one can organize motivating lessons and field trips, interaction with students and adaptation to students' questions as much as possible. It appears to me that the most efficient manner is to emphasize the similarities with the modern era, as well as with other historical periods (so that history can truly be 'life's teacher'). However, those are actually teaching methods and approaches that I use in order for students to successfully acquire the material and understand the dimensions of time and space. If, by doing so, I succeed in evoking interest for ancient history in one of my students - even better! Nevertheless, I believe that far more important is to explain the students how important ancient history is for understanding the entire past and the study of history in general.

I am particularly proud when we manage to change the general opinion of our students that ancient history is not important and should be left to other sciences to deal with, believing that Croatian history starts from 'the 7th century AD' (as D. Žanko mentions it in his song). Here one can see the obvious lack of understanding of history as a science that deals with the

jedni ne isključuju druge; povijest će se tako u svojim istraživanjima koristiti spoznajama arheologije, klasične filologije, kulturne antropologije i drugih znanosti, jednako kao što će se one koristiti spoznajama povijesne znanosti. Vrlo je važno studentima to objasniti te ih upoznati sa činjenicom da moderan pristup proučavanju povijesti nije niti smije biti onaj iz prethodnih stoljeća kad se smatralo da se povjesničari bave isključivo pisanim izvorima (po mogućnost samo literarnim); moderna povijesna znanost je interdisciplinarna i multidisciplinarna, a povjesničar treba prikupiti što je više moguće dokaza iz prošlosti (kako pisanih tako i materijalnih) kako bi što je bolje moguće rekonstruirao istraživano vrijeme i prostor.

Nažalost, i dalje postoje oni koji smatraju da stara povijest, osobito one njene epohe iz kojih ne postoje pisani izvori, nije predmet proučavanja povjesničara. Stara povijest je stoga i dalje prilično marginalizirana, a kad se govori o hrvatskoj povijesti ide se čak do toga da ju se ne smatra njenim dijelom?! Takva mišljenja možemo promijeniti samo argumentiranim dokazivanjem i nadati se da ćemo u tome biti uspješni.

Stara povijest hrvatskog prostora svakako je hrvatska povijest utoliko što se odvijala na današnjem hrvatskom prostoru; s druge strane, budući da njeni sudionici (sve do Velike seobe naroda) nisu bili Hrvati, može se doista reći da stara povijest nije dio nacionalne povijesti Hrvatâ. To što i jedno i drugo nazivamo hrvatskom poviješću (povijest hrvatskog područja s jedne strane i povijest hrvatskog naroda s druge strane) je više posljedica jezičnih pravila, nego povijesti. To je još jedna stvar koja se može korigirati jedino argumentiranim dokazivanjem, jer doista ne vidim smisla da počnemo koristiti dva termina - "hrvatska povijest" za prvo i

past and has its own methods and goals, using at the same time notions that stem from archaeology, classical philology, cultural anthropology and other sciences, just as these will use notions originating from history. It is very important to explain that to students and clarify the fact that history today is an interdisciplinary and multidisciplinary science that does not dwell only on written historical sources as it was the practice previously in the past. A historian ought to collect as much evidence as possible (both written and material) in order to successfully reconstruct researched time and space.

Unfortunately, there are still those who believe that ancient history, especially parts of it from which we have no written data, are not the study subject of historians. Therefore, ancient history is still quite marginalized and, speaking of Croatian history, there are beliefs that ancient history does not make its part! Those opinions can be changed only by argumentation, hoping that we will succeed in it.

Ancient history of Croatian territory certainly *is* Croatian history having occurred on modern Croatian area; on the other hand - since its participants (until The Migration Period) hadn't been Croatians, one can actually claim that ancient history does not make part of Croatians' national history. Calling both 'Croatian history' is the consequence of language rules, not history. It is another matter that can be corrected by argumentation since I really do not see the point in using two terms - 'Croatian history' and 'the history of the Croatian people'. (Also, a small reminder: ancient history in Croatian territory had lasted circa a million - or even two million! - years, which is far longer than the last 13-14 centuries of Croatians living here!)

“povijest hrvatskog naroda” za drugo - kad su ionako jedno i drugo hrvatska povijest. (Usput, jedan mali podsjetnik: stara povijest na hrvatskom tlu trajala je oko milijun - ili čak dva milijuna! - godina, što je znatno duže od zadnjih 13-14 stoljeća koliko ovdje žive Hrvati!)

Valorizira li se Vaša struka dovoljno pri kreiranju turističke ponude koja se odnosi na antički lader?

U zadnje se vrijeme sve više i više primjećuje zanimanje onih kojih se bave turističkom ponudom da u svoje projekte uključe ljude iz povijesnih struka. Osim kolega iz muzeja i konzervatorskih zavoda, konzultira se i nas s Odjela za povijest. To je jedini ispravan put kojim će turistička ponuda uspjeti - na osnovi dokazanih činjenica o povijesnoj i kulturnoj baštini - obogatiti svoje programe.

Nedavno sam sudjelovala na jednom znanstvenom skupu koji sjajno svjedoči o tome: bili su pozvani povjesničari, arheolozi, etnolozi, šumari, jednako kao i ekonomisti, stručnjaci upravljanja (*management*) u turizmu, djelatnici gradskih struktura i ministarstava, kako bi zajedničkim doprinosima pokušali stvoriti prepoznatljivost (*brand*) jednog hrvatskog turističkog odredišta. To je odličan put ka unapređenju turističke ponude i uspješan način sprege znanosti i gospodarstva.

Vaša doktorska disertacija bavi se pučanstvom Liburnije. Koliko je društvena povijest predrimskih zajednica istražena i smatrate li da je podzastupljena?

Iako je društvena povijest u inozemnoj historiografiji jedan od važnih i posve ravnopravnih pristupa proučavanju prošlosti, u hrvatskoj je historiografiji ona i dan-danas općenito slabo zastupljena; dominira stav

Is your profession valued enough when it comes to the creation of tourist offer related to ancient lader?

Lately, we noticed the interest of those dealing with tourist offer to include historians in their projects. Apart from experts from museums and conservation institutes, they have contacted us from Department of History. It is the only right way in which tourist offer will succeed in enriching its programme – by being based on scientific facts related to cultural heritage.

Recently, I have participated in a scientific meeting where this matter was brilliantly proved: not only historians were invited, but also archaeologists, ethnologists, rangers, as well as economists, tourism managers, Ministry and city government employees, so that together we could attempt to create a brand of one Croatian tourist destination. It is an excellent way of improving tourist offer and a successful way of cooperation between science and economy.

In your PhD thesis, you dealt with the population of Liburnia. To what extent is social history of pre-Roman communities explored and do you believe it has been disregarded?

Although social history in foreign historiography is one of the important and completely equal approaches to the study of history, in Croatian historiography it is still left behind: what is dominant is the attitude of current history to be the only ‘right’ history, whereas all other approaches (social, economic, demographic) are minor. This is even more evident in dealing with social history of pre-ancient period. The issues we come across when researching communities of those periods that had left written data are now even more intensive because, generally, there are no many written records or they are scarce, so historians who start dealing

da je događajna povijest jedina prava povijest, dok su svi ostali pristupi (društvena, ekonomska, demografska i dr. povijest) minorni, odnosno usputni. To je još izraženije kad se radi o društvenoj povijesti predantičkog razdoblja. Problemi s kojima se suočavamo proučavajući društva iz onih razdoblja koja su ostavila pisane tragove sada su još intenzivniji jer u pravilu pisanih svjedočanstva uopće nema ili su vrlo rijetka, pa se povjesničari koji krenu izučavati prapovijesna i protopovijesna društva moraju u velikoj mjeri oslanjati na spoznaje kulturne antropologije i arheologije. Donekle je frustrirajuće što većina zaključaka do kojih se dolazi i dalje ostaju dedukcije, no, s druge strane, isto vrijedi i za rezultate istraživanja brojnih drugih povijesnih pitanja iz raznih područja i razdoblja. Zamijetila sam da je to nešto što poprilično smeta nekim studentima koji su tek započeli sa studijem: oni bi htjeli “neupitne istine”, a mi im predstavljamo probleme, hipoteze i dedukcije. Prepostavljam da je to posljedica njihovog dotadašnjeg učenja “pravocrtne” povijesti iz školskih udžbenika pa im je onda p(r)oučavanje povijesti po znanstvenim principima (sa čime se većina studenata po prvi put susreće tek na studiju) svojevrsan šok.

Jedan Vaš rad govori o obitelji u rimskoj Liburniji. Kakvi su bili uloga i status žena u liburnskoj zajednici? Neki autori govore o povlaštenom položaju žena, slažete li se s time?

Obitelj je u skoro svim društvima bila i ostala temeljna jedinica društvenog okupljanja i to ju čini izuzetno zanimljivim predmetom proučavanja. Prema vijestima nekih antičkih pisaca dalo bi se zaključiti da je kod protopovijesnih, predrimskih Liburna, žena imala specifičan položaj u društvu; u tome se čak ide daleko da su neki antički pisci - a potom za njima i neki moderni istraživači - zaključili da su stari

with prehistoric and proto-historic societies have to rely greatly on notions from cultural anthropology and archaeology. It is somewhat frustrating that the majority of reached conclusions are deductions, but on the other hand, it is the same situation for results of other historical studies related to other periods. I have noticed that this is quite disturbing for some freshmen: they want firm evidence and truths, and what we do is provide them with problems, hypotheses and deductions. I suppose that is the consequence of their previous, ‘linear’, history learning from textbooks so when they come into contact with scientific history research (for the first time for most of them), it represents quite a shock.

One of your works is related to family of Roman Liburnia. What were the role and the status of women in Liburnian society? Some authors mention privileged women status. Do you agree with this?

In almost every society family was the centre of social gathering, which makes it a quite interesting subject of a study. According to some ancient authors, it could be concluded that among proto-historic, pre-Roman Liburnians, woman had had a specific social status; this has led to some ancient authors – later followed by contemporary researchers, claiming the ancient Liburnians had been a matriarchal society in which woman had had a highly notable status. The oldest information comes from Pseudo-Skilaks, anonymous author from the mid 4th century BC. According to modern historiography, he was Athenian and it seems that the majority of later authors followed his writing.

However, having thoroughly examined records of the mentioned Athenian authors and having compared them with similar

Liburni bili matrijarhalno društvo i da je kod njih žena imala vrlo istaknut položaj u zajednici. Najstarija vijest potječe od Pseudo Skilaka, anonimnog autora iz sredine 4. st. pr. Kr. za kojega moderna historio-grafija smatra da je bio Atenjanin, i čini se da većina kasnijih autora slijedi njegovo pisanje.

Međutim, kad se temeljito prouče vijesti dotičnih antičkih autora i kad ih se uspoređi s drugim sličnim vijestima o nekim drugim narodima te se to sve stavi u društveno-politički kontekst svijeta kojemu ti autori pripadaju (tu se prije svega misli na Atenjane), dolazi se do jedne drugačije i puno kompleksnije slike. Uočava se obrazac iz kojega je razvidno da autori takvim pisanjem više govore o vlastitim gledištima i stereotipovima, odnosno o gledištima i stereotipovima društva u kojem su odrasli i bili socijalizirani, nego o stranim društvima koje opisuju. Ovime oni ne govore doslovno da Liburnima vladaju žene, već da ih smatraju barbarima koji žive onkraj civiliziranog svijeta i kod kojih stoga ne postoji civilizirani društveni poredak (a to znači onaj u kojem se žena nalazi u posve podređenom i socijalno nevidljivom položaju kako je bilo normalno u Ateni, najciviliziranijem mjestu na svijetu prema mišljenju njenih građana). Stoga, kad bi se reklo da u nekom društvu žena vlada, to je bio samo ekstrem - ne nužno i istinit! - način kako bi se pokazalo koliko je stubokom drugačije od atenskog društvo u kojem se nešto takvoga događa, pa onda samim time i koliko je to društvo necivilizirano.

Kad se prouče i drugi izvori - tu prije svega mislim na latinske natpise iz rimskog perioda, oni posve podupiru takav zaključak i ukazuju na to da žene nisu vladale liburnskim društvom, ali da su u društvu imale drugačiji položaj od onih u Ateni

records of some other peoples, putting all in socio-political context of the world from which the authors come from (Athens), one can notice an entirely different and more complex picture. There is a pattern according to which it is obvious how, using such writing style, these authors reveal more about their own attitudes and stereotypes, i.e. attitudes and stereotypes of the society in which they grew up, rather than foreign societies that they apparently describe. By this they do not literally state that the Liburnians had been governed by women, but they perceive them as barbarians who live outside the civilised world and have no civilised social order (meaning the order in which women had been inferior and invisible in social context, which was normal in Athens – the most civilised place in the world according to its citizens). Thus, stating that a society is governed by a woman had been merely an extreme – and not necessarily true – way of saying how different from the Athenian is a society in which something like that happens, implying that such society is uncivilised.

Having examined other sources – by this I mostly refer to Latin inscriptions from the Roman period – we can notice how those support such conclusion and highlight the fact that women had not governed the Liburnian society, but they did have different status than Athenian women – not being completely socially ignored and having been able to participate in various outdoor activities (which, apart from religious practices, had been completely unimaginable for Athenian women). However, this situation can be found in other ancient European societies as well, which only demonstrates how Athenian society (with its social marginalisation of women) was an exception, rather than Liburnians. That does not imply that

- utoliko što nisu bile posve društveno marginalizirane već su mogle sudjelovati u raznim djelatnostima izvan kuće (što je za atensku ženu bilo u pravilu posve nezamislivo mimo vjerskih svetkovina). Ali, to je situacija kakvu nalazimo i u drugim predantičkim društvima Europe, što u stvari samo svjedoči o tome da je atensko društvo (sa svojom socijalnom marginalizacijom žena) bilo izuzetak, a ne liburnsko. To, međutim, ne znači da su liburnske žene imale povlašten položaj, nego tek to da su bile ravnopravnije u društvu od njihovih suvremenica u Ateni (ili kasnije u Rimu).

Tu bih htjela dodati i to da brojna rimskodobna epigrafska građa s područja Liburnije potvrđuje maloprije rečeno, a dodaje i još neke važne informacije, poput one da ni jednom nije potvrđen matronim (= ime majke) u imenovanju osoba, a što bi se očekivalo u matrijarhalnom društvu (odnosno, društvu s matrijarhalnom tradicijom). Također, svjedoče o tome da je obitelj kod Liburna - slično kao i kod Rimljana - bila mala, jezgrenog tipa (roditelji i djeca), a ne kako se dugo smatralo proširena obitelj tipa zadruga. Također, svjedoče o jednom fenomenu koji se sreće kod Rimljana, ali i drugih aristokratskih zajednica, a to je statusna endogamija - običaj sklapanja braka unutar iste društvene skupine (ovdje govorimo konkretno o elitama, aristokraciji) radi očuvanja položaja i moći.

Kako je prosječni Liburn shvaćao funkcioniranje liburnskog društva?

Hm, zanimljivo pitanje, ali na njega, nažalost, ne mogu odgovoriti, jer ne raspoložemo nikakvim informacijama o tome. Uпитno je već i to što bi to bio "prosječan Liburn" pošto još uvijek ne poznajemo sve detalje liburnskog društva, a kamoli je li neki njegov član promišljao funkcioniranje

Liburnian women had a privileged status, but they had more rights on social scale than their Athenian (or later Roman) contemporaries.

Here I would like to add that large epigraphic material on Liburnians dating from the Romans confirms the previously stated, and adds some important pieces of information such as that a metronymic (a name derived from that of the mother) had never been found in the naming process, which should be expected in a matriarchal society (that is, a society with matriarchal tradition). Also, these demonstrate how a Liburnian family – alike to a Roman one – had been small, nuclear (parents and children) and not extended as previously considered. In addition, they provide information on a phenomenon that can be noted among the Romans, as well as among other aristocratic communities, which is endogamy – the practice of marrying within the same social class (in this case the elite, aristocracy) in order to keep a certain social status and power.

How did an average Liburnian understand the functioning of the Liburnian society?

Hmm, that is an interesting question, but unfortunately, I am unable to answer it since I do not have any information regarding that issue. Even the mention of an 'average Liburnian' is a questionable matter since we still do not know all the details regarding the Liburnian society, let alone details on its members and their opinions on the society in which they had lived or the fact whether they had seen it as an unchangeable reality.

Why had the Liburnians been so passive towards the Roman culture and how had the Romans evaluated that?

društva u kojem živi ili je to doživljavao kao nepromijenjivu datost.

Zašto su se Liburni tako pasivno odnosili prema rimskoj kulturi i kako su Rimljani to valorizirali?

Ne bih se složila s time da su se Liburni pasivno odnosili prema rimskoj kulturi, već je bilo upravo suprotno. Kako se čini prema izvorima koji nam stoje na raspolaganju Liburni su čak možda prilikom prvih susreta s Rimljanima bili ravnopravni s njima, a svakako su im ponekad bili i prijatniji (sjetimo se grčko-rimskoga mišljenja o Liburnima kao o opasnim gusarima!). Podatak da ni jedan izvor ne spominje neko ratovanje Liburna protiv Rimljana ne bi se smio shvaćati kao znak pasivnosti, već kao odraz postojanja liburnskih veza s Rimljanima iz perioda još i prije nego su oni uopće pomišljali početi ratovati na istočnoj obali Jadrana i lako moguće vrlo ranoga savezničkog dogovora Liburna i Rimljana.

Jasni dokazi u prilog tome da su Rimljani cijenili svoj odnos s Liburnima potječu, doduše, iz nešto kasnijih razdoblja, iz sredine i kraja 1. st. prije Krista: u vrijeme građanskog rata između Cezara i Pompeja liburnski brodovi čine dio Cezarove flote na Jadranu, a za žitelje liburnskog Jadera kaže se da su **oduvijek** bili odani rimskoj republici; koje destljeće kasnije, kad je Oktavijan 35. g. pr. Kr. odlučio riješiti pitanje gusarenja na Jadranu, jasno se uočava poseban položaj koji imaju Liburni jer nisu bili kažnjeni podjednako okrutno kao žitelji Korčule i Mljeta (čije je stanovništvo poubijano ili odvedeno u roblje) već samo oduzimanjem brodovlja.

Liburni po svemu sudeći dragovoljno prihvaćaju rimsku vlast, sudjeluju u njoj od vrlo ranih dana i ne samo da prihvaćaju rimske običaje, nego ih i prilagođavaju

I would not agree that the Liburnians had been passive towards the Roman culture – it was completely the opposite. According to some sources that we have at our disposal, the Liburnians may have been equal to the Romans even in their first encounters, and in some cases they had even posed a threat (let us remember a Greek-Roman opinion on how the Liburnians had been dangerous pirates!). The fact that no source mentions some kind of conflict between the Liburnians and the Romans should not be considered a sign of indifference, but a reflection of the existence of the Liburnian – Roman relations dating even before they had started thinking about wars on the east Adriatic coast and highly likely earlier alliance between the Liburnians and the Romans.

Clear evidence in favour of the Romans appreciating their relation with the Liburnians originates from the following periods of mid- and end of the 1st century BC: during the civil war between Caesar and Pompey the Liburnian ships had been the part of the Caesarian fleet in the Adriatic, and the citizens of Liburnian Iader are said to have **always** been loyal to the Roman Republic; few decades later, in 35 BC, when Octavius had decided to resolve the question of pirates in the Adriatic, one can clearly notice the privileged status of the Liburnians by not being punished as cruelly as the citizens of Korčula and Mljet had been (those had been either killed or turned into slaves) but having been left without their fleet.

Taking all into account, the Liburnians seem to have voluntarily accepted the Roman rule, had participated in it since the day one and not only had they accepted the Roman customs, but also adapted them to their own preferences – which is all evidence of the Liburnians' active

svojim ukusima - što su sve dokazi aktivnog sudjelovanja Liburna u promjenama koje nastupaju rimskim dolaskom na istočnu obalu Jadrana.

Na Liburnskoj obali u Zadru 2014. godine pronađen je spomenik posvećen Faustini Augusti. Možete li nam reći nešto više o ovom otkriću i kako se ono uklapa u današnja saznanja o antičkom Jaderu?

To je jedno od onih otkrića koja se ne događaju svakodnevno i stavit će antički Zadar na globalnu mapu rimske carskodobne povijesti. Kolege iz Muzeja antičkog stakla koji su 2014. i 2015. g. provodili arheološka istraživanja na Liburnskoj obali pronašli su, između ostaloga, nekoliko značajnih ostataka koji su unaprijedili naše poznavanje urbanizma antičkog Zadra s jedne strane i carske dinastije Antoninâ s druge.

Boljem poznavanju urbanizma starog Jadera doprinijelo je otkriće dijela kasnoantičkog bedema koji je umnogome podudaran onome kod Kopnenih vratiju; ovaj nalaz datira tu fazu kasnoantičkih fortifikacija grada u drugu polovicu 4. st. ili u sam početak 5. stoljeća, ali svjedoči i dogradnji do koje je došlo u 6. st. po Kristu. Taj bedem pokazuje i to da se tadašnji grad ondje protezao izvan perimetra kasnijih, mletačkih zidina, odnosno, da je bio veći od kasnijeg srednjovjekovnog (a time i današnjega) grada. Raniji antički bedem ni ovdje nije pronađen, što dodatno ide u prilog tomu da je u ranijem rimskom periodu Zadar imao bedeme samo s istočne strane - jedine koja se mogla izravno ugroziti s kopna.

Nove podatke o dinastiji Antoninâ (138.-192. g. po Kr.) pruža vapnenačka baza kipa koja je tom prilikom pronađena u muljevitom tlu nedaleko od istraženog dijela kasnoantičkog bedema, zajedno s još nekim drugim antičkim kamenim spomenicima.

engagement in changes that occurred with the Roman appearance on the east coast of the Adriatic.

In 2014 an epigraphic monument dedicated to Faustina Augusta was found at Liburnska obala in Zadar. Could you tell us something more about this discovery and how it fits into current notions on ancient lader?

It is one of those discoveries that do not happen on a daily basis and which will place ancient Zadar on the global map of history of the Roman Empire. Colleagues from the Museum of ancient glass who did archaeological research at Liburnska obala in 2014 and 2015 found, inter alia, some significant remains that have improved our knowledge of ancient Zadar's urban system on the one side and of the Roman imperial Nerva-Antonine dynasty on the other side.

The discovery of the part of a wall dating from late antiquity, quite similar to the one near Landward gate, has contributed in better understanding of the ancient lader's urban system; this discovery dates that stage of fortification from late antiquity at the second half of the 4th or the beginning of the 5th century, but also testifies about the annex from the 6th century AD. The wall indicates that the town which had existed in that period had been extended outside the perimeter of later Venetian walls, i.e. it was larger than later medieval (and the current) town. The earlier ancient wall was not found there, which supports the fact that during the Roman period Zadar had had walls only on the east side – the only that could directly be compromised from land.

New data on the Nerva-Antonine dynasty (138 – 192 BC) are provided by calcareous foundation of the statue found at the loamy bottom not far from the examined part of the wall from late antiquity,

Na njoj se čita jednostavan lijepo uklesan latinski natpis koji govori da je kip postavljen "Faustini Augusti, kćeri Marka Aurelija Antonina, javnim sredstvima u skladu s odlukom gradskih vijećnika". Nalaz ovog natpisa značajan je u okvirima globalne carskodobne rimske povijesti jer je ovo prva uopće poznata potvrda štovanja Faustine Auguste (III.), kćeri cara Marka Aurelija, koja se time pridružila kultu drugih dviju Faustina Augusta - svojoj majci (Faustini Mlađoj) i baki (Faustini Starijoj) - a čije je štovanje kao carica bilo vrlo dobro poznato kako kroz literarne tako i kroz epigrafske izvore. Natpis osim toga svjedoči o tome da se u Zadru nalazilo neko javno mjesto štovanja carskoga kulta, bilo u okvirima hrama posvećenoga svim carevima (*Augusteum*) ili hrama posvećenoga samo članovima Antoninske dinastije. Tom pretpostavljenom svetištu možda je pripadao i ulomak ploče od vapnenca na kojem je sačuvan samo spomen gradskog vijeća antičkog Zadra - *ordo Iadestinus*. Pretpostavljeno mjesto štovanja moglo se nalaziti nedaleko od mjesta nalaza, možda upravo na forumu ili negdje u njegovoj neposrednoj blizini.

S obzirom na postojanje mitraizma u Jaderu, koliko je stanovništvo grada bilo kulturološki različito?

Mitraizam je samo jedna u nizu religija koje su se štovale na području rimskog Zadra, jednako kao i u drugim mjestima diljem rimske države. Tako su u Zadru i na njegovom teritoriju pronađeni spomenici posvećeni kako klasičnim rimskim božanstvima (Jupiteru, Junoni i Minervi te nekim drugima) tako i onima drugima, poput npr. onima koje nazivamo orijentalnima (Velikoj majci svih bogova - Kibeli, kao i Izidi i Serapisu) među koje spadaju i oni posvećeni Mitri. Ono što u Zadru upada u

together with some other ancient stone monuments. On the foundation there is a simple, nicely done Latin inscription stating that the monument was dedicated to 'Faustina Augusta, daughter of Marcus Aurelius, and supported by funds approved by local city counsellors'. This discovery is significant in the context of history of the Roman Empire since this is the first ever-noted proof of honouring of Faustina Augusta (III), daughter of the Emperor Marcus Aurelius, who by that joined the cult of two other Faustina Augusta – her mother (Faustina the Younger) and grandmother (Faustina the Elder) – whose honouring as empresses was quite known in literary and epigraphic sources. Apart from that, the inscription testifies how in Zadar there had been some sort of public place of honouring the Emperor cult, either in context of a temple dedicated to all emperors (*Augusteum*) or a temple dedicated only to the members of the Nerva-Antonine dynasty. A fragment of the calcareous board, on which only the mentioning of ancient Zadar's city council – *ordo Iadestinus* – is preserved, may have belonged to that supposed temple. That supposed honouring place could have been located near the discovery site, maybe right at the Forum or somewhere in its proximity.

Taking into account the existence of Mithraism in Iader, how different were its citizens from the cultural viewpoint?

Mithraism was only one of the religions in Roman Zadar, as well as in other parts of the Roman state. That way, in Zadar and in its territory, monuments dedicated both to general Roman gods (Jupiter, Juno, Minerva and other) and some other existed, such as those we refer to as oriental (Mother Goddess Cybele, Isis and Serapis) to whom

oči - a osobito u usporedbi s nekim drugim liburnskim sredinama, je nešto drugo: izostanak domorodačkih božanstava. Sve to su upravo dobri pokazatelji kozmopolitske sredine kakav je u antici bio Zadar, u koji su dolazili ljudi sa svih strana svijeta, o čemu svjedoče i nadgrobni spomenici među kojima nalazimo one koji pripadaju ljudima ne samo iz obližnjih područja poput Italije ili Panonije, nego i iz udaljenih krajeva poput Bitinije, Dacije ili Sirije.

Smatrate li da je u Jaderu postojao Augustej i gdje bi se mogao nalaziti?

Zadar je bio jedno od važnijih rimskodobnih naselja na istočnoj obali Jadrana i prilično je izgledno da se i u njemu, poput Narone, mogao nalaziti Augustej koji je i nakon Augusta služio štovanju carskoga kulta. No, zasad nemamo materijalnih dokaza njegovom postojanju, iako, opet analogno Naroni ili Enoni, možemo pretpostavljati da se nalazio negdje uz forum.

Provodili ste istraživanja u Caski na otoku Pagu. Koji su rezultati istraživanja i specifičnosti ovih grobova?

U prostranoj Uvali Caska kod Novalje na Pagu nalazi se vrlo zanimljiv lokalitet koji se identificira s Plinijevom Kisom (*Cissa*) gdje se i danas vide monumentalni rimski zidovi. Mjesto je poznato kao nalazište čak triju zavjetnih spomenika koje je u vrlo teškim godinama za svoje bližnje postavila Kalpurnija, pripadnica jedne od najistaknutijih senatorskih familija toga doba - Kalpurnija Pizona (*Calpurnii Pisones*). To je familija koja je bila uključena u najviše državne poslove: i otac i djed bili su konzuli, a kad ona postavlja te spomenike njenom se stricu, također konzulu, sudilo zbog ubojstva vrlo omiljenoga Germanika, Tiberijeva nećaka, i zbog čina izdaje. Kalpurnija je sigurno tu

also belong those dedicated to Mithra. What catches the attention in Zadar – especially when compared to some other Liburnian territories – is something else: the lack of indigenous deities. Those were all excellent indicators of the cosmopolitan society such as Zadar in ancient history, where people from all over the world had come, which can be proved by tombstones such as those that belong to the people not only from near areas such as Italy and Pannonia, but also from remote areas such as Bithynia, Dacia or Syria.

Do you think an Augusteum had ever existed in Zadar and where it could be located?

Zadar had been one of the important places in the Roman period on the east coast of the Adriatic and it is highly likely that an Augusteum had existed in it, as in Narona, which even after the Augustus' period may have served to honouring of the Emperor's cult. However, we do not have any data regarding this matter yet, even though, again taking into account Narona or Enona, we could assume it had been located somewhere near the Forum.

You have conducted research in Caska (the island of Pag). What were the results of the research and particularity of these tombstones?

In large Caska Cove near Novalja on the island of Pag there is a very interesting site identified with Pliny's *Cissa* where today one can see monumental Roman walls. The place is known as the discovery site of even three votive monuments had been installed by Calpurnia for her relatives during their difficult period. Calpurnia was a member of one of the most influential senator families of that time – *Calpurnii Pisones*. That was the family included in the highest ranking state affairs: both her

živjela, možda se čak i sklonila iz Rima dok opasnost za familiju ne prođe. Posjedi Kalpurnija se pretpostavljaju diljem Istrije i Liburnije, ali jedino su ovdje sa sigurnošću posvjedočeni, možda čak i arheološkom metodom.

Poznavajući sve te okolnosti te s obzirom na to da je područje bilo slabo ili gotovo nikako istraživano, pokrenula sam zajedno s prof. Slobodanom Čačem i dr. sc. Ivom Fadićem prva sustavna istraživanja koja su započela 2003. godine. S iskopavanjima smo započeli na mjestu gdje su bili uočeni ostaci rimske nekropole jako devastirane djelovanjem mora i ljudi, a ta su istraživanja dovela do toga da se od tada na području Caske redovito provode istraživanja bilo naseobinskog dijela, bilo podmorja ili nedalekog uzvišenja Sv. Jurja na kojem su nađeni izuzetno vrijedni ranosrednjovjekovni nalazi.

Iako još uvijek ne možemo sa sigurnošću reći radi li se ovdje samo o ostacima posjeda Kalpurnija ili ipak o naselju, nekropola nam je pružila niz izuzetno vrijednih spoznaja, od kojih vrijedi istaknuti to da vrlo specifičan oblik grobova upućuje na to da su u njima bili pokopani stranci (ili potomci stranaca) koji su na otok stigli s područja sjeverne Afrike, točnije Tunisa, što se inače izuzetno rijetko može spoznati. Pronađeni su i brojni nadgrobni spomenici, pri čemu je omjer epitafa i grobova jedan od najviših koji su mi poznati s oko jednim pronadjenim natpisom na 4,5 istražena groba. Za naše područje izuzetno je rijetko što se nekoliko natpisa mogu povezati s pripadajućim grobovima tako da možemo pouzdano identificirati ljude koji su ondje bili pokopani, a ako nam to natpis spominje, saznati još i njihovu dob te njihove bližnje.

Nekropola pokazuje vrlo posebne grobne rituale koji su uključivali žrtve ljevanice i ritualno pročišćavanje vatrom, a neki

father and grandfather were consuls, and during the time she was having the monuments installed, her uncle (also a consul) was being prosecuted in case of the murder of everyone's favourite Germanicus, Tiberius's nephew, and for having committed treason. Calpurnia must have lived here, or even maybe found shelter away from Rome until her family had been safe again. The territories owned by Calpurnians are supposed to be located throughout Istria and Liburnia, but they have been proved only here, maybe even using archaeological method.

Knowing all those circumstances and taking into account the fact that the area had been scarcely researched (or not at all), alongside Professor Slobodan Čač and Ivo Fadić PhD, I have conducted first systematic research that started in 2003. We started excavations at the site where remains of a Roman necropolis had been spotted, severely damaged by sea and civilians, and that research caused the start of regular research in the Casca area of inhabited territory, underwater or near St George's church where extremely valuable early medieval findings were discovered.

Although we cannot yet say for sure whether those are the remains of Calpurnia's property or maybe a settlement, the necropolis offered us many valuable notions such as that the graves' particular shape indicates that foreigners had been buried there (or foreigner's descendants) who had arrived on the island from the area of northern Africa, precisely Tunisia, which regularly cannot be easily noted. Many tombstones were found with one of the highest rates of epigraph and tombstone: 1 epigraph found on 4 to 5 explored graves. It is rather a rare phenomenon for our area to connect several epigraphs with tombstones they belong to so that we can

elementi rituala su vrlo posebni i zasad specifični isključivo za nju.

Naseobinski dio i podmorje pružaju također vrlo vrijedne spoznaje i nadam se da će daljnja istraživanja pomoći odgovoriti na brojna pitanja koja nas i dalje muče u vezi tog lokaliteta.

Koje nalazište smatrate najvrjednijim za proučavanje Liburna?

U ovom trenutku je to, rekla bih, svakako Nadin, stari *Nedinum*, na kojem traju istraživanja koja provodi Odjel za arheologiju našeg sveučilišta, a koja na vidjelo dana donose dragocjene, dosad posve nepoznate podatke o izgledu kasnoliburnskog grada i grobne organizacije, o prilagodbi predrimskih Liburna na rimsku vlast i rimski način života. No, važni su i sam Zadar te *Aenona*, *Asseria*, *Varvaria*, kao i neki gradinski lokaliteti jer sa svakom novom spoznajom mi produbljujemo i proširujemo sliku o Liburnima prije uspostave rimske vlasti i nakon nje.

Što preporučate mladim studentima koji upisuju povijest? Kako se mogu izgraditi i postići uspjeh u ovoj profesiji?

Kao i u svemu ostalome u životu, tako i studiju treba pristupiti držeći se gesla "čini to najbolje što znaš i umiješ". Ono što je također vrlo važno je motivacija; ako studentice i studenti nisu motivirani za studij, ako ih povijest ne zanima, onda će im biti vrlo teško. Ali, ako kod njih postoji makar i najmanja iskra interesa, valjat će ju njegovati i raspiriti u ozbiljan plam, u čemu i mi profesori moramo imati velikog udjela. Izuzetno me raduje kad vidim da studenti pokazuju zanimanje, postavljaju pitanja i traže još, i koliko god mogu nastojim u njima potaknuti strast i interes.

easily and accurately identify people who had been buried there, and to find out their age and their relatives.

The necropolis shows very specific burial rituals that had included libations and fire ritual for purification. Some elements of the ritual are, for the moment, very special and particular exclusively for the necropolis.

The inhabited area and underwater also offer very valuable notions and I hope that further research will help us in answering many questions related to that site which still bother us.

In your opinion, which site is the most valuable for the study of the Liburnians?

At the moment, I would surely say Nadin, ancient *Nedinum*, where research conducted by Department of Archaeology from our University is still in progress and which elucidates valuable, up today completely unknown, data on the appearance of a late Liburnian town and grave system, on the adaptation of the pre-Roman Liburnians to the Roman rule and Roman lifestyle. Also, we find very important Zadar itself as well as *Aenona*, *Asservia*, *Varvaria* and some local sites since with each new finding we widen the picture of the Liburnians prior to the establishment of the Roman rule and the period after it.

What could you suggest to young history students? What is the best way to develop oneself and succeed in this profession?

One should approach their study and everything else in life, by simply 'doing your best'. Also, I consider motivation to be essential; if students are not motivated and not interested in history, then they will find the study quite difficult. However, if there is even the slightest spark of interest,

Meni osobno istraživanje je izuzetno uzbudljivo i to bih preporučila i studentima: kad se naiđe na neki problem, krenite istraživati. Budite mališani i za sve pitajte "Zašto?", glumite forenzičare i otkrivajte tragove te pronalazite odgovore. Na taj način stečeno znanje bit će ne samo dugotrajnije nego i zanimljivije. Što je još važnije, na taj način ćete se vježbati za buduću karijeru povjesničara, neovisno o tome hoćete li naći posao u nekom institutu ili školi. Pri tome moram istaknuti još jedno usavršavanje koje mnogi studenti ne uzimaju za ozbiljno i, naprotiv, neki čak prigovaraju kad se ukazuje na njega, a to je vještina pravilnog izražavanja koja je od neprocjenjive važnosti prilikom predstavljanja rezultata istraživanja (ali i učenja). Potrebno je koristiti odgovarajuće izraze i gramatičke strukture te pravopisne oblike kako bi se željena misao mogla prenijeti upravo onako kako je zamišljena; ako i jedno od toga nije ispravno, poruka će biti pogrešna. Bez valjanog izražavanja nema ni ozbiljnog uspjeha.

Uz malo truda i dobre volje te dosta organizacije može se stići do diplome. To nije nedostižan cilj. Koliko je to točno svjedoči činjenica da su se brojni naši studenti zaposlili u struci, a nemali broj i kao sveučilišni nastavnici, i uvjeren sam da će tako biti i sa studentima koji tek stižu.

then it should be nurtured and developed into a serious plan, where we professors have a crucial role. I am very happy when I see students show interest, ask questions and have thirst for more, and I do my best to evoke their interest and passion.

Personally, I find research extremely exciting and I would recommend it to my students: when you come across an issue, start researching. Act as children and always ask 'Why?', act as a forensic and discover traces, and find answers. That way your gained knowledge will become permanent and interesting. What is more important, that way you practice for your future career of a historian, regardless of whether you will be employed in an institute or in a school. Here I have to emphasize another development program that many of our students do not take into consideration and even protest when we mention it – the importance of an accurate expression during the presentation of gained results (both in research and study). One ought to use appropriate expressions and grammar structures as well as orthography in order to transmit the wanted information in the right way; otherwise the information will be false. Without accurate expression, there is no serious success.

One can graduate by having desire and will, together with being well organised. Graduation is not an unattainable goal. This is proved by the fact that many of our students have found a job in this profession, with some of them becoming university professors, and I am sure that will be the case with our future students.